

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Stantachticheit in desen cloester

Het Brevier van Wilhelmina van Egmond

van der Hoek, K.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Allard Pierson mededelingen

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Hoek, K. (2020). Stantachticheit in desen cloester: Het Brevier van Wilhelmina van Egmond. *Allard Pierson mededelingen*, 122, 18-20.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Stantachticheit in desen cloester

Godsvrucht in boekvorm kent vele gedaanten. De collectie middeleeuwse manuscripten van het Allard Pierson weerspiegelt dat. Imposante bijbels en missalen en rijk versierde getijdenboeken liggen op de plank naast sober uitgevoerde handschriften met traktaten en meditaties. Wisselend van uiterlijk zijn de brevieren. Oogstrelend is het exemplaar dat het Allard Pierson onlangs in langdurig bruikleen heeft gekregen: het Brevier van Wilhelmina van Egmond.

Nog steeds ontroert een tragische liefdesgeschiedenis uit de twaalfde eeuw: die van Abélard en Héloïse. De briljante Parijse filosoof Abélard knoopte een stiekeme relatie aan met zijn veel jongere leerlinge Héloïse. Daar kwam een kind van en de beide geliefden traden heimelijk in het huwelijk. Het weerhield Héloïse voogd er niet van om Abélard te laten overvallen en ontmannen. Van elkaar gescheiden gingen Abélard en Héloïse beiden het klooster in, studeerden, schreven elkaar brieven en maakten binnen de kloostermuren carrière: Abélard werd abt, Héloïse abdis.

Bijna vier eeuwen later en vierhonderd kilometer noordelijker nam ook een zekere Wilhelmina van Egmond haar intrek in een klooster. Het Annaconvent in Delft, een klooster van augustinessen, werd haar nieuwe thuis. Had Wilhelmina ook een ongelukkige liefde achter de rug? Kon er geen geschikte huwelijkskandidaat voor haar gevonden worden? Of was het louter liefde voor God die haar dreef? Wij kunnen er slechts naar gissen. Hoe dan ook zal zij niet uit armoede bruid van Christus geworden zijn, getuige het kostbare manuscript dat zij meebracht.

Ic suster Willem

Dat handschrift is Wilhelmina in het klooster vast van pas gekomen. Het is een brevier: het bevat de teksten die een geestelijke moest bidden op kerkelijke feestdagen tot afzonderlijke heiligen, voor bepaalde categorieën heiligen en bij bijzondere gelegenheden als een kerkwijding of een uitvaart. Dit allemaal uiteraard in de taal

van de kerk, het Latijn. Wilhelmina's brevier is geschreven op mooi dun perkament in twee kolommen, in een *littera hybrida*, een schrift-niveau dat we vooral tegenkomen in 'echte' gebruikshandschriften. Voor getijdenboeken – gebedenboeken voor leken, waar misschien meer mee gepronkt dan uit gebeden werd – koos men doorgaans een hoger schriftniveau, de *littera textualis*.

Wie intrad in een klooster, moest de regel volgen van de orde waartoe dat klooster behoorde. Aspirant-kloosterlingen deden een gelofte, die dikwijls op een los briefje werd vastgelegd. Maar Wilhelmina koos ervoor haar op schrift gestelde gelofte als extra blad in te voegen in haar brevier. Het blad is uitbundig gedecoreerd en toepasselijk geïllustreerd: met een familiewapen, engeltjes die een wijdingskruis vasthouden en Sint Augustinus, patroonheilige van het Annaconvent. In zijn hand zijn attributen, een met een pijl doorboord hart. De in een kloeke *littera textualis* geschreven tekst luidt:

*Ic suster willem heer Jan van egmonts dochter
Love voir gode ende allen heilighen in
tegenwoirdicheit des priors ende ons rectoris,
stantachticheit in desen cloester, ewighe reynicheit
mijns lichaems, niet eyghens te hebben, ende
ghehoersaemheit onse moeder priorinne ende haren
rechten nacomelinghen nae sinte augustijns reghel
ende nae ghemeen insettinghe onser visitiers.*

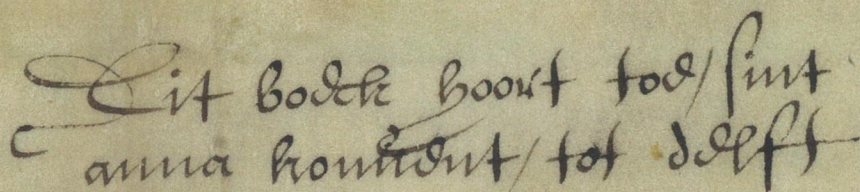
Met deze gelofte van standvastigheid, zuiverheid en armoede en van gehoorzaamheid aan de moeder-overste en aan de regel van

Klaas van der Hoek
Conservator handschriften
en moderne letterkunde

(tegenoverliggende bladzijde)
Brevier van Wilhelmina
van Egmond. Wilhelmina's
kloostergelofte naast
het begin van het Tijdeigen
(gebeden op kerkelijke
feestdagen).
Hs. XXX E 117, fol. 2r–3v.

Penwerk in schulpstijl
in detail. Hs. XXX E 117,
fol. 210v.

Dit boeck hoort toe sint
anna konvent tot delft

Eigendomsinscriptie van het Annaconvent te Delft. Hs. XXX E 117, fol. 1r.

Augustinus werd Wilhelmina definitief non in het Annaconvent in Delft. Maar wanneer was dat en wie was zij?

Jan van Egmonds dochter

In haar gelofte verklaart Wilhelmina een dochter te zijn van ene Jan van Egmond. Zij lijkt dan met slechts één historisch traceerbare persoon te kunnen samenvallen: Wilhelmina van Egmond van Wateringen, geboren in 1415 als dochter van Jan I van Egmond van Wateringen en Henneke van Arkel. Die Wilhelmina huwde met Willem III van Naaldwijk, die in 1444 overleed. Wellicht heeft zij toen haar heil gezocht binnen de beslotenheid van een klooster. De geschiedenis van Abélard en Héloïse illustreert dat mensen naast godsvrucht tal van andere beweegredenen konden hebben om te kiezen voor een monastiek leven. Een kloostergemeenschap bood veiligheid, bestaanszekerheid en carrièrekansen.

Toch kan Wilhelmina van Egmond van Wateringen niet de bezitster van het brevier zijn geweest. Dat is weliswaar van omstreeks 1450–1465, maar de renaissancistische decoratie die rond de tekst van de gelofte geschilderd is, dateert van zeker een halve eeuw later. Verder ontbreekt in het wapen in de bovenmarge de klimmende rode leeuw op goud van de heren van Naaldwijk, we zien enkel het wapen van het geslacht Van Egmond. De bezitster van het brevier is kennelijk nooit gehuwd geweest.

Waar moeten we haar dan zoeken? Mogelijk was Wilhelmina een verder nergens gedocumenteerde dochter van Jan III van Egmond (1438–1516). Manke Jan, zoals zijn bijnaam luidde, werd in 1486 verheven tot graaf en was stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Uit zijn huwelijk met Magdalena van Werdenburg, een nicht van keizer Maximiliaan van Habsburg, kwamen tien kinderen voort, van wie er negen met naam en toenaam bekend zijn. Is Wilhelmina wellicht het anonieme tiende kind? Een mooie archiefvondst kan misschien nog eens uitsluitel geven.

Dit boeck hoort toe Sint Anna konvent

Dat Wilhelmina was ingetreden in het Delftse Annaconvent blijft in haar gelofte ongenoemd,

maar valt wel af te leiden uit een inscriptie op een schutblad: 'Dit boeck hoort toe sint anna konuent tot delft'. In Delft is het manuscript ook gemaakt, getuige de voor die stad kenmerkende, rood-blauwe penwerkversiering. Penwerk is een vorm van handschriftdecoratie die in de Noordelijke Nederlanden uitgesponnen vormen kon aannemen met duidelijk herkenbare lokale varianten. Vaak is goed vast te stellen of het om bijvoorbeeld Haarlems, Leids of Utrechts penwerk gaat. Het meest uitgesproken is misschien wel penwerk uit Delft, dat overigens weer substijlen kent, die soms te verbinden zijn aan specifieke kloosters.

Het penwerk in Wilhelmina's brevier is in de zogeheten schulpstijl. Het bevat bladvormen met lobben waarvan er doorgaans eentje naar buiten omkrult. Van enkele manuscripten met dit type penwerk is aannemelijk of staat vast dat ze ontstaan zijn in het Delftse Agnesconvent. Ook ons brevier zal daar zijn vervaardigd. Het penwerk vertoont namelijk sterke gelijkenis met dat in het prachtige Fagel-Missaal (Dublin, Trinity College, Ms. 81). Een non luisterend naar de naam Margaretha meldt daarin dat zij het afgeschreven heeft in 1459. Elders in dat missaal staat dat het als geheel voltooid is in 1460 in het Agnesconvent.

Onderzoekster Kathryn Rudy heeft opgemerkt dat Wilhelmina's brevier bovendien een tweelingzusje heeft: een brevier 'nearly identical in text, script and decoration', dat vrijwel gelijktijdig in dezelfde werkplaats moet zijn ontstaan (Cambridge, Fitzwilliam Museum, Ms. 38). Sint Agnes wordt daarin extra belicht. Nog weer twee andere manuscripten met penwerk dat frappant lijkt op dat in ons brevier zijn een brevier met eveneens speciale aandacht voor Sint Agnes (Delft, Museum Prinsenhof, PDC 945) en een 1456 gedateerd getijdenboek (Utrecht, Museum Catharijneconvent, BMH h 64).

De lotgevallen van Wilhelmina's brevier na de opheffing van het Annaconvent zijn in nevelen gehuld tot 1899, toen het opdook op de veiling van de bibliotheek van de verzamelaar Willem Jan Rooyaards van den Ham. Later kwam het in bezit van Jan Six van Hillegom en Wimmenum, hoogleraar esthetiek en kunstgeschiedenis aan de UvA als opvolger van Allard Pierson. Na het overlijden van Jan Six bleef het manuscript in de familie, tot het in 2019 in eigendom overging op de Staat der Nederlanden. Een suggestie van de familie Six volgend heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het beheer van dit belangwekkende manuscript toevertrouwd aan het Allard Pierson.

Literatuur

A.W. Byvanck, 'Kroniek der Noord-Nederlandsche miniaturen, II', *Oudheidkundig Jaarboek*, vierde serie, 4 (1935), 10–20: 19–20 en afb. 19.

Klara H. Broekhuijsen, 'Delft', in: Anne S. Korteweg (red.), *Kriezel, aubergines en takkenbossen. Randversiering in Noord-nederlandse handschriften uit de vijftiende eeuw* (Zutphen 1992), 56–67.

Kathryn M. Rudy, *Postcards on Parchment. The Social Lives of Medieval Books* (New Haven / Londen 2015), 290–292.